

Sadi'nin Ahlak Teorisinin Analizi ve Yönetim Ahlakı

Osman ELMALI (*)

Özet: Sadi'nin, erken dönemlerde yaşamış olan bir Doğu düşünürü olarak ortaya koyduğu ahlak anlayışı, birçok açıdan ele alınmaya değer niteliktedir. Daha çok teolojik yaptırma dayalı ve teleolojik olarak da eudaimonizmi öngören bir ahlak öğretisi ortaya koyan Sadi, bireysel mutluluğun toplumsal hoşgörüye ve siyasal uygulamalara dayandığının farkındadır. Bu nedenle ahlak öğretisini, hem bireylerin birbirlerine karşı davranışlarını hem de yönetici-vatandaş ilişkilerini düzenlemek amacıyla ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Sadi, Ahlak, Yönetici, Teleoloji, Teoloji, Altruizm

Analysis of Sadi's Moral Theory and Management Ethics

Abstract: Sadi is an Eastern thinker of early period. His understanding on ethics is important in many ways. Sadi's moral doctrine base on theology and eudaimonism. He is aware of happiness which is on political practises and social tolerance. Therefore he writes his moral understanding in order to determine management principles and to regulate the relationship between people.

Key Words: Sadi, Ethics, Governer, Teleology, Theology, Altruism

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı
(e-posta: oelmali@atauni.edu.tr)

Giriş

Bilindiği gibi Sadi (Ebu Abdullah Müşerrifüddin b. Muslih Sadi el- Şirazi 1213?-1292), doğu kültür ve medeniyetini yansıtan isimlerden birisidir. Yazıları, Doğu kültüründeki hoşgörüyü, insanlara karşı munis yaklaşımı, adaletli ve ahlaklı olmayı öngörmekte ve bu anlamda söz konusu kültürü temsil etmektedir. Düşüncelerini, toplum yaşamının daha düzenli, insanların daha huzurlu hatta mutlu olmasını sağlamak için, gerek insanların birbirlerine karşı davranışlarını gerekse yönetim- vatandaş ilişkilerini en iyi biçimde sürdürebilmek amacıyla ileri sürmüş, bunu sağlayabilmek için de öğütlerde bulunmuştur. Sadi'nin düşünceleri çok keskin bir zekanın ve bir gezgine (Sadi Bağdat, Anadolu, Suriye, Mısır, Azerbaycan, Hicaz bölgesi, Belh ve Delhi'ye seyahatler yapmış, adı geçen yerlerde duruma göre belli süreler kalmıştır) yakıştığı biçimde, aynı zamanda tecrübenin ürünüdür. Düşünür, birçok yeri gezmiş, gezdiği ülkelerdeki toplumsal ilişkilerin nasıl olduğunu, yönetim biçimlerini ve uygulamalarını görmüş ve bunların, kendi düşüncesi doğrultusunda olmak üzere, ideal kalıplarını belirlemeye çalışmıştır. O yüzden eserlerinde insanlar arası ilişkilerdeki yanlışları, yönetimlerdeki yanlış uygulamaları vurgulamış ve nasıl olması gerektiğini de belirtmiştir.

Özellikle “Bostan” ve “Gülistan” bu konuları ele aldığı en önemli eserlerdir. Bostan adlı eserini Salgurlu Türk Atabeyler Hanedanı'nın dördüncüsü olan Ebu Bekr bin Sa'd bin Zengi'ye, Gülistan isimli kitabını ise, onun oğlu veliaht ikinci Sa'd'a ithaf olarak yazmıştır (Yazıcı, 1993: 36, 37).

Erken dönemlerde, hatta Yeniçağ'da bile bir usul olarak monarka ithafen eserler kalemeye alındığı görülmektedir. Örneğin Yeniçağ'da Machiavelli de ünlü eseri “Prens”i Floransa monarkı Lorenzo di Medici'ye ithaf etmiştir (Ebenstein, 2003: 166).

Sadi'nin kitapları, Doğu ve Batı dillerinin birçoğuna çevirileri de yapılmış oldukça tanınmış eserlerdir. Gülistan'ın İngilizceye çevirisini yapan Edward B. Eastwick kitaba yazdığı önsözde, Gülistan'ın Doğu'da tanınıp okunduğu kadar Batı'da hiçbir kitabın tanınıp okunmadığını, okul çağındaki çocukların ilk okumalarını bile bu kitaptan yaptıklarını belirtmektedir (Sadi, 1996: önsözden alıntı).

Sadi, yöntem olarak, kitaplarında öğüt vereceği konuyla ilgili önce bir hikaye anlatmakta, hemen ardından da özlü bir anlatımla öğüdünü vermektedir. Eastwick bu konuyla ilgili olarak da Sadi'nin gelmiş geçmiş en nükteci ve hazırcı cevap yazar olduğunu ifade etmektedir (Sadi, 1996: önsözden alıntı).

Düşünür kitaplarını, yukarıda belirttiğimiz gibi, her ne kadar, yönetimi altında bulunduğu yöneticilere minnettarlığını belirtmek için adanmışsa da, öğütlerini belli bir yönetici için yazmamıştır. Onun yöneticisi genel anlamdadır ve bu durum Sadi'nin zaman zaman, ‘falan yerde (İran'da, Turan'da, Irak'ta, Roma'da vb.) bir kral varmış...’ şeklindeki hikaye başlangıçlarından rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Sadi, eserlerinde yöneticilerle ilgili konuşurken, doğruyu söylemekten çekinmemiştir. Her ne kadar ‘eğer yönetici geceye gündüz diyorsa, evet! İşte ay işte Ülker, diyerek

onunla zıtlasmamak gerekir' dese de fırsat buldukça düşüncelerini söylemekten de geri durmamıştır. Ancak ona göre bunu yaparken kullanılacak sözcükler iyi seçilmeli ve söz, yeri gelince söylenmelidir (Sadi, 1946: 36). Bu bakımdan Sadi'nin öğütleri hiç şüphesiz ahlaki bir içerik taşımaktadır. Onun eserleri ve düşünceleri zaten bu anlamda önemli bir kıymete sahiptir. Ahlak kurallarının en dikkate değer özelliğinin, insanlar arası ilişkiyi tanzim ederek toplum yaşamını düzenleme, insanların huzurlu, mutlu bir yaşam sürdürmelerini sağlama olduğu düşünülürse, Sadi'nin eserlerinin niteliği daha da netleşebilir. Ayrıca eser "Bostan" (Çiçek Bahçesi) adıyla meşhur olmasına rağmen, bu isim eserin içinde açıkça ifade edilmemekte, yalnızca bir beyitte başka bir vesile ile geçmektedir. Ancak dikkat çeken husus, bir nüshada bu eserin adının "Edebnâme" olduğudur (Sadi, 1988: 431). Edebin, Doğu kültürlerinde üstün ahlakı ifade ettiği göz önüne alınırsa, bu eserin doğrudan doğruya ahlak kuralları vazeden bir içeriğe sahip olduğu düşünülebilir. Kaldı ki Sadi'nin "Bostan'da Tanrı'yı andıktan sonra Peygamberi anlatmaya başlarken ilk vurguladığı özellik, ahlaktır. O, kitabına "ahlakı güzel, adetleri hoş, bütün insanların peygamberi" diye başlamaktadır (Sadi, 1988: 7). Öte yandan Gülistan'ın bizim kültürümüzdeki etkisi de azımsanmayacak düzeydedir. Eser asırlarca bir ahlak ve ders kitabı olarak okunmuş, hem edebi özellikleri hem de ahlak, adab-ı muâşeret ve siyasetle ilgili içerdiği bilgiler nedeniyle benimsenmiştir (Sadi, 1946: 65).

Sadi'nin ahlak öğretisini, ahlak felsefesi kategorizasyonu açısından birkaç noktadan ele aldıktan sonra, yönetici ahlak anlayışını değerlendireceğiz.

I. Sadi'nin Ahlak Teorisinin Analizi

Öncelikle, Sadi'nin ahlak anlayışının, dayandığı temeller açısından teolojik bir özellik gösterdiğini ifade etmek gerekmektedir. Örneğin Sadi, yöneticinin Tanrı korkusu taşıyan bir kişi olmakla birlikte, yaptığı ve yapacağı işlerin de dine uygun olması gerektiği kanısındadır. Anlattığı hikayelerin çoğunda bu durum açıkça görülmektedir. Hatta bu konuda din farkı gözetmediği de söylenebilir. Örneğin Hıristiyan olan Rum hükümdarlarıyla ilgili hikayelerinin ardından yaptığı nasihatlerinde de yine din olgusunu dikkat çekici bir biçimde öne çıkarmaktadır. Bu konuyla ilgili anlattığı bir hikayede, Rum sultanlardan biri bir savaşta yenilmiş ve yanındaki bilgine bu durumu üzümlere anlatmıştır. Sadi, bilgin'in ağzından sultana hitap ederek 'makamı, tahtı elinden gitmeyen sultan yoktur. Baki olan yalnızca Yüce Tanrı'nın saltanatıdır. Hiç kimse sonsuza kadar kalıcı değildir. Önemli olan öbür dünyada Tanrı, bu dünyada yapılanları sorduğunda cevap verebilmektir. Kim, yönetiminde olanlar için fazlasıyla çalışıp çabalamış, tandır sıcak iken ekmeğini pişirmişse kurtulacak olan odur', diyerek Hıristiyan bir yönetici için de aynı şekilde, teolojik bir ahlak öngörmektedir (Sadi, 1988: 47, 48). Sadi bu konuyla ilgili anlattığı başka bir hikayede de bir yönetici yanındakilere, artık köşeye çekilme zamanının geldiğini, makamın saltanatın gelip geçtiğini ve öbür dünyaya yönelik yaşamak ve Tanrı'ya ibadet etmek istediğini söyler. Ancak yanında bulunan bir 'bilgin'in, tasavvuf mensubu olmanın ve ibadetin, köşeye çekilmek olmadığını, yalnızca halka hizmet etmek olduğunu, söylediğini aktarır. Ayrıca bilgin, yöneticiye, 'sen yönetim makamında otur, ancak temiz ahlakınla

derviş ol', demektir. Sadi'ye göre, insan olarak arınmak üzere gönlü zengin olan büyükler, eskiden yöneticinin, yönetimin sembolü olarak giydiği kaftanın altına dervişliğin sembolü olan hırkayı giyenlerdir (Sadi, 1988: 46).

Başka bir hikayesinde ise Sadi, halkına kötü davranan bir yöneticiye, 'Tanrı'nın sana düşman olacağı işler yapma. Sen zulmettikçe Tanrı senin düşmanıdır' (Sadi, 1988: 49, 50), demekle yine ahlaki ölçü olarak teolojik olanı kabul etmektedir. O, 'ne mutlu, mahşer günü Arş'm¹ altında gölgelenecek olan adil yöneticiye!' (Sadi, 1988: 54), diyerek yine yönetici için Tanrısal yaptırıma dayalı teolojik bir ahlak öngörmektedir. Başka bir yerde aynı şekilde 'Ey yönetici! Gücünü, kuvvetini, büyüklüğünü Tanrı'dan bil ve O'na minnettar ol!' demekte ve gerek bu dünyada gerekse öbür dünyada Tanrısal yaptırımı hatırlatmaktadır. Sadi, yöneticiye yaptığı diğer bir öğütünde ise Hz. Muhammed'in bir hadisine gönderme yaparak, 'Halkı hardal tanesi kadar bile incitme! Çünkü yönetici çoban, halk ise sürüdür' benzetmesini yapmaktadır (Sadi, 1988: 54, 55).

Sadi, bu konuyla ilgili değerlendirmeye alınabilecek bir başka öğütünde ise, "eğer saltanatın alt üst olsun istemiyorsan, din kaygısıyla saltanat kaygısını birlikte çek" demektir (Sadi, 1988: 85).

Dayandığı temeller açısından teolojik olmakla birlikte, teleolojik açıdan ele alındığında ise Sadi'nin ahlak anlayışının eudaimonist ve toplumcu olduğu, individualist yaşam tarzını asla onaylamadığı görülmektedir. Sadi, bireyleri tek başına değil, geniş bir ailenin uzuvları olarak ele alır. Çünkü mutlu bir birey ancak düzenli bir toplumun içinde söz konusu olabilir. Toplum, ancak her türlü organı ile bir bütündür. Yöneticiler, yönetilenler, fakirler, zenginler, askerler, memurlar, sanatçılar, zanaatkarlar, herkes ama herkes yerli yerince bir role sahiptir ve olmalıdır. Ona göre herkes ve bütün kurumlar, bireyin mutluluğunu sağlamakla görevlidir. Sonuçta, herkesten sorumlu olan yönetici de halkının hizmetçisidir. Hatta dini kurumlar bile halka hizmet etmekten başka bir amaca sahip değildir. Diğer yandan yazarlar, şairler, edebiyatçılar.. kısaca bütün aydınlar, toplumun önüne bilgisiyle çıkmış olan bütün insanlar, gerektiğinde, yine edebe, adaba uygun bir biçimde ama ikiyüzlü olmaksızın ve etkili bir şekilde toplumsal düzene katkı sağlamaya, adaletin temini için insanlara ve yöneticilere yol göstermeye mecburdur (Sadi, 1988: 5).

Yukarıda ifade edildiği gibi, bütün ahlak öğretisini eudaimonist temele oturtan ve etik yaptırım olarak da daha çok teolojiyi esas alan Sadi, mutluluğun yalnızca bu dünyayla sınırlı olmadığı kanısındadır. Sadi'nin üzerinde durduğu mutluluk, sadece insanın maddi ve formel tarafını kapsamaz. Ona göre asıl mutluluk, bu dünyada sağlandıktan sonra ölümle sona ermeyen, ölümün ötesinde de devam eden mutluluktur. Yani aynı zamanda tinsel olanın, manevi olanın mutluluğudur. Mistik olsun olmasın, düşünce tarihinde birçok filozofun (örneğin, İlkçağ'da Pytagoras, Sokrates, Platon, Ortaçağ filozoflarının

1) Arş, tasavvufa ve erken felsefi anlayışa göre, gökyüzünün sekizinci katıdır. Kuran'ın birçok ayetinde geçen arş, Tanrı'nın kızıl yakuttan yapılmış tahtı olarak kabul edilmektedir. Yine Kuran'a göre, kıyamet gününde güneş yakından herkesi bunalıp kavuracağı zaman, iyi insanlar arşın gölgesinde bulunacaklar ve ödüllendirileceklerdir. (Sadi, 1988:, 374, 375).

çoğu, Yeniçağ'da Spinoza, Çağdaş felsefede Foucault vb) kabul ettiği şekilde düşünerek Sadi ruhun, kafesinden kurtulup yoluna devam ederken yine mutlu kalabilmesini ve insanın mutluluğu, sonsuzu göz önüne alarak (ebediyete kadar) düşünmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Sadi'nin hem toplum hem de bireyin mutluluğunu sağlamak üzere ileri sürdüğü ahlak teorisi ise yine felsefe tarihinde birçok filozofun öngördüğü eudaimonist-rasyonalist çizgidedir. Çünkü ona göre, yönetici, akıllı insanların, akla uygun önerilerine uymak durumundadır. Ayrıca yapılacak bir işi uzman ve akıllı olan bir bürokrata havale etmek gerekmektedir (Sadi, 1946: 277).

Belirtildiği gibi, bütün kurgusunu toplumun mutluluğu üzerine yapan Sadi'nin altruist bir ahlak öngördüğü de anlaşılmaktadır. Bunu sağlayabilmek için, önce bireysel mutluluktan yola çıkan düşünür, aynı yöntemle bireylerin birbirlerine karşı tutum ve davranışlarını da düzenlemek üzere, yukarıda belirtilen eudaimonist ahlak anlayışını öngörmektedir. Buna göre, Sadi'nin üzerinde önemle durduğu konu, insanın tutkularını yenmesidir. Sadi tutkulara, bütün İslam düşünürleri gibi 'nefis' adını verir ve nefisle mücadeleyi esaslı bir konu olarak ele alır. Ona göre insan tutkularla doludur, eğer kendi hallerine bırakılırlarsa, tıpkı başboş atların, sahibini bilinmeyen tehlikelere sürüklediği gibi, insanı meçhule, mutsuzluğa götürürler. Gerçek insanın, kanaatkar ve filozof ruhlu insanın bütün amacı, tutkularına hakim olmaktır. İnsana akıl, duyular ve irade bunun için verilmiştir. Böylece, ancak tutkuların yenilmesiyle, özlenen gerçek mutluluğa ulaşılabilir. Çünkü tutkularına hakim olan insan, hem kendisi mutluluğa ulaşmış hem de başkalarına zarar vermeyecek hale gelmiştir (Sadi, 1988: v,vi).

Tutkulara yenilmeyerek mutluluğa ulaşma anlayışı, İlkçağ felsefesinin birçok filozofunda mevcuttur. Sokrates, Herakleitos, Demokritos, Kynik Okulu, Kyrene Okulu, Epiküros hep aynı konuyu tartışmışlar ve aynı yöntemi öngörmüşlerdir (Akarsu, 1998: 29-93). İlkçağ filozofları gibi Sadi de tutkuları yenip mutluluğa ulaşmada aklı esas almış, aklın insana Tanrı tarafından tutkuları yenmek üzere verildiğini ifade etmiştir. Sadi'nin belki, İlkçağ filozoflarının bazısından ayrıldığı nokta, aklın insanda bulunan bir yeti olduğunu söylemesine rağmen, bunun Tanrı tarafından verildiğini kabul etmesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, zaten Sadi'nin ahlak sisteminde Tanrı, olmazsa olmaz bir yere sahiptir. Yani Tanrı insana akıl yetisini vermiş ve onu, yaptırımı yine öbür dünyada olmak üzere, sorumlu tutmuştur. Buna göre insan hem kendisi mutlu olmak hem de başkalarını mutlu etmek zorundadır.

Ancak bütün bunlarla birlikte, eğer birey, teolojik yaptırımı dikkate almıyor ve ahlak kurallarını ihlal ediyorsa, ona başka yaptırımların uygulanması da kaçınılmazdır. Toplum denilen mahşeri dramın içinde her tür insan bulunabilir. Herkesten aklını kullanması, Tanrısal veya vicdani yaptırımı uyması beklenemez. Bu durumda ise iyiliklerin mükafatlandırılması gibi, durdurulamayan kötülüklerin de hiç acıma duymaksızın cezalandırılması gerekmektedir. Çünkü ödülün, hoşgörünün ve affın yanında, ceza da kötülüklerin önlenmesinde en az bunlar kadar değerlidir (Sadi, 1988: v). Sadi'ye göre bazı insanlar

yaratılıştan kötüdür ve kötüden de iyi meydana gelmez. Bu nedenle suçluların suçlarının affı, toplumsal huzuru sağlamak açısından hatadır. Affedilen suçlu yeniden suç işleyecektir. Ayrıca Sadi'ye göre, kötülere iyilik, aslında iyilere kötülüktür. Bu konuyla ilgili Gülistan'da anlattığı bir hikayede, yol kesen bir çete çökertilmiş ve çete üyeleri ölüme mahkum edilmiştir. Ancak içlerinde genç birisi de vardır. Sultan hepsinin öldürülmesini emrederken vezir sultandan, çocuğun eğitimle iyi bir insan olacağını, kötülüklerden uzaklaşacağını, dolayısıyla da onu bağışlamasını ister. Sultan vezire itiraz etmekle birlikte çocuğu bağışlar. Ancak iki yıl sonra tam da vezirin, iyi bir insan, iyi bir toplum bireyi olduğuna inandığı sırada çocuk, veziri ve iki oğlunu öldürerek, yüklü bir miktar parayı da alıp dağdaki hırsızların yanına gider. Bunu duyan sultan, 'Ey bilge, soysuz adam terbiye ile insan olmaz, kötü demirden iyi bir kılıç yapılmaz' diyerek bazen kötülüğün doğuştan olabileceğini kabul etmektedir (Sadi, 1946: 32-34).

Sadi'nin ahlak anlayışıyla ilgili bir noktayı daha kısaca değerlendirmek gerekirse; Machiavelli, Floransa Kralına ithaf ederek yazdığı, yukarıda adı geçen ünlü eseri "Prens"te, Krala verdiği bazı öğütlerden dolayı yorumcular tarafından, 'amacın aracı kutsadığı'ni söylediği iddiasına maruz kalmıştır. Bu iddia, daha sonraları 'makyavelizm' şeklinde kılıplaşmış ve herhangi bir amaca ulaşmak için ahlaki değerleri dikkate almayanlar için kullanılmaya başlamıştır. Machiavelli, bireysel anlamda bir ahlaksızlığı öngörmemesine rağmen, yönetim söz konusu olduğunda, "yöneticinin yerine göre ahlak kurallarına uymamasının, hile yapmasının ve aldatmasının gerekli olduğunu öne sürmüştür" (Elmalı, 2003: 141).

Sadi'nin de zaman zaman Machiavelli'i hatırlatan öğütleri bulunmaktadır. Örneğin bir öğütünde, 'iki zayıf düşmanın ortasında kendini emniyette görmek akıl işi değildir. İkisi bir araya gelirse, kısa olan elleri uzanır. Sen bunlardan birini hileyle meşgul ederek, diğerinin hakkından gelmelisin'. 'Bir düşman seninle sürtüşmeye girerse, önce onun düşmanı ile dost ol ki onun giydiği gömlek, zindanı olsun. Daha sonra tedbirini al ve düşmanını imha et' (Sadi, 1988: 93) demektedir. Bir başka öğütünde ise 'canını düşmanın fitnessinden kurtarabilen, dostlarını bile düşman sayan kimsedir. Bütün halkı yankesici varsayan zeki adam, kesesindeki inciyi kaptırmaz' diyerek yine yöneticinin, yönetimle ilgili durumlarda aşırı şüpheli ve uyanık olmasını öngörmektedir. Yine Sadi, 'düşmanın ülkesini savaşarak, kuşatarak aldığı zaman, orayı memleketin zindanında bulunanlara teslim et. Mahpuslar bir kere dişlerini kana buladılar mı zalimin kanını boğazından emerler. Bir kaleyi düşmanın elinden koparıncaya halkını daha rahat yaşat ki düşman savaş kapısını bir daha çalacak olursa, ahali onun başını ezsin' şeklindeki öğütünde, insanların incinmemesi gerektiği ile ilgili ahlaki ilkesini göz ardı etmiş görünmektedir. Yine, bir yöneticinin fethettiği ülkedeki insanlara herhangi bir nedenle zarar vermesi durumunda, oradaki insanları artık düşman sayması gerektiğini belirten Sadi'nin (Sadi, 1988: 95), yönetim söz konusu olduğunda, diğer insanlar hakkındaki önyargıyı normal karşıladığı anlaşılmaktadır.

Ancak Sadi'nin, yöneticinin özelliklerini saymaya başlarken ilk vurguladığı hususun, yöneticinin de diğer insanlar gibi, Tanrı'nın yarattığı bir ölümlü ve Tanrı karşısında diğer

herkesle eşit olduğu, kullandığı siyasi erkin ise tamamen insanlara hizmet amaçlı olması gerektiği (Sadi, 1988: 19) şeklindeki düşüncelerini tekrar vurgulamakta yarar bulunmaktadır. Onun, yönetim söz konusu olduğunda, yöneticiyi zaman zaman ahlak kurallarından muaf tutuyor görünmesi, tamamıyla diğer insanların mutluluğunu sağlamak için alınması gereken tedbir gibi düşünülebilir.

II. Sadi'de Yönetici Ahlakı

Öncelikle Sadi'nin öngördüğü yönetim biçiminin monarşi olduğunu belirtmek gerekmektedir. O, bütün öğütlerini, monarşik idarenin başında olan monarka yönelik olarak vermektedir. Bazen daha alt yöneticileri de işaret etmesine rağmen, onun yöneticiden kastettiği genellikle monarktır.

Düşünür, genel ahlak teorisinde olduğu gibi, yalnızca yönetici ahlakı söz konusu olduğunda da yine teolojik ahlak anlayışını benimsemiştir. Çünkü ona göre yöneticide olması gereken özelliklerden biri, doğrudan teolojik yaptırımı dikkate almasıdır. Sadi, 'ey hükümdar, Tanrı'ya kul ol ve O'nun önünde eğil. Doğruların gittiği yol budur. Tanrı'ya kulluk yaparken hükümdarlık elbiseni giyme, tacını çıkar. Yüce Tanrı'nın karşısında, zenginlik karşısındaki fakir gibi dur. Tanrı karşısında kul olduğunu bilen, kullar karşısında ne güzel bir efendidir', demektedir. Ona göre, ülkeyi yöneten kimse eğer Tanrı'nın buyruğundan ayrılmazsa, Tanrı da onun gözeticisi ve yardımcısı olur (Sadi, 1988: 19, 20). Anlaşılabileceği gibi Sadi'nin öngördüğü temel husus, kendisinin de açıkça ifade ettiği, Tanrı korkusudur. O, "sen kibirli yiğitlerden değil, kendisinde Tanrı korkusu olmayanlardan kork" (Sadi, 1988: 21) demekte ve yöneticinin en önemli özelliklerinden biri olarak bunu görmektedir.

Sadi'ye göre yönetici bulunduğu makamın ebedi olmadığını bilmeli ve kimseye haksızlık etmemelidir. Ulu Tanrı'nın saltanatından başka ne kadar makam ve saltanat varsa hepsi yok olmuştur/olacaktır (Sadi, 1988: 68).

Sadi, bu tür konularda tasavvufi bir perspektifle, derviş gibi düşünmektedir. Yöneticiye yaptığı tavsiye ve nasihatler, daha çok tasavvuf ahlakı doğrultusundadır. Yine sultanla ilgili bir hikayesinde, yalnızca makamların değil onların somut göstergelerinin de bir anlamı olmadığını ifade etmektedir. Sultanla gezgin bir bilgin'in konuşmasında, sultan bilgin'e, 'bu kadar yer gezdin, benim kalem gibi sağlam bir kale gördün mü? diye sorar. Bilgin, 'evet, çok güzel bir kale ancak sağlam olduğunu sanmam. Çünkü senden önce ne kadar büyük sultanlar bu kaleye sahip oldular. Hepsisi de bırakıp gitti. Sen de bir gün bu kaleden ayrılacaksın. Senden sonrakiler gelecek ama onlar da ayrılacak. Akıllı insanın gözünde böyle şeylerin hiçbir değeri yoktur. Kalıcı olan, Tanrı'nın huzurunda işe yarayacak olan yapacağın iyiliklerdir. O yüzden sorumlu olduğun insanlara senden sonra başkasının makamı olacak bu makam için haksızlık ve kötülük etme, mümkünse iyilikte bulun' der. Çünkü bu dünyanın saltanatı, mezarın başına kadardır. Ancak Sadi, yöneticinin Tanrı korkusu olan biri olması kaydıyla makamının öldükten sonra da süreceğini ve asıl makamın ölümden sonraki makam (cennet) olacağını ifade etmektedir (Sadi, 1988: 69-72).

Bir diğer yönetici özelliği ise, yöneticinin kendi rahatını ve huzurunu değil, halkın taleplerini dikkate alan ve onların huzurunu düşünen bir anlayışa sahip olması gerektiğidir. Ona göre akıllı bir yönetici bunu yapmak zorundadır. Çünkü yönetici, halk sayesinde o makamda bulunmaktadır. Halk kök, yönetici ağaç gibidir. Halkını inciten yönetici, kendi elleriyle kendi kökünü kazmış olur. Kendine ümit bağlayanları iyi niyetle, anlayışla karşılamayan bir yöneticinin yönettiği ülkede, rahat yüzü görmek mümkün değildir. Sadi, vatandaşların eğer mümkünse, kendilerini orada kalmaya iten zorunlu bir neden yoksa, böyle bir yönetim altında bulunmamalarını ve oradan ayrılmalarını tavsiye etmektedir. Çünkü halkın, yöneticisinden memnun olmadığı bir ülkede ona göre, huzur olamaz (Sadi, 1988: 21).

Sadi, yöneticinin yapacağı atamalar konusunda da dikkatli olmasını öğütlemektedir. Atanacak olanlar, yumuşak kalpli, söz dinleyen, yaratılışı temiz, isyankar ruhlu olmayan insanlar olmalıdır. Ona göre şeytanın Tanrı'ya asla itaat etmeyeceği gibi, 'mayası bozuk olandan da iyilik gelmez'. Sadi yöneticiye hitapla, "kötü düşünceliye mevki ve fırsat verme! Düşmanın kuyuda, dev'in şişede olması daha hayırlıdır" (Sadi, 1988: 140, 141) demektedir. Sadi'ye göre bir yönetici, halka kötülük eden bir bürokratı hemen görevden almalı ve şiddetle cezalandırmalıdır. Sadi bu konuyla ilgili olarak bir vergi memurunun halka yaptığı kötülükleri anlatır. Hikayeye göre, hükümdarın hazinesini doldurmak için bile olsa, sultan bu vergi memurunu affetmez ve cezalandırır (Sadi, 1946: 60, 61; Sadi, 1988: 22). Devlet için kanun çıkaranlar ise daha dikkatli izlenmelidir. Çünkü insanların mağduriyetine neden olacak kötü kanunlar çıkaranların sorumlusu yöneticidir. Sadi burada yine teolojik yaptırımları öne çıkararak, kötü kanunlar yüzünden yöneticinin öbür dünyada ceza göreceğini ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili başka bir öğütünde ise, bürokrat olarak Tanrı'dan korkan kimseleri tayin et. Bu tür yöneticiler hem memleketi imar eder, hem de günahahtan çekinir. Senin faydanı, halkın incinmesinde arayan kişi, senin kötülüğünü düşünüyor ve halkın kanını içiyor demektir. İyiliği besleyen, kötülük görmez. Zulmü seven mülki amire tahammül etme. Kurt, koyunları yemeden önce engellenmelidir (Sadi, 1988: 22, 23), diyerek atanacak insanların dikkatle seçilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sadi'nin bu konudaki başka bir önerisi ise büyük işlerin yeni yetişen tecrübesiz bürokratlara verilmemesi noktasındadır. Ona göre önemli işler, tecrübeli olanlara verilmelidir (Sadi, 1988: 90).

Sadi'ye göre bir başka yönetim ilkesi ise, yöneticinin yönettiği insanlara değer vermesidir. Yönetici, insanları kalabalıklar içinde, kişiliklerinden soyutlanmış herhangi bir nesne gibi görmemelidir. Sadi'nin bu konuyla ilgili anlattığı öykü oldukça çarpıcıdır. Sultan bir gün ava çıkar. Bu sırada kendine doğru gelen birini görür. Okunu, yayını hazırlar ve bekler. Tam o esnada gelen kişi 'Aman Hükümdarım! Ben sizin atlarınızı koruyan çobanım, düşman değilim' der. Sultan, 'seni melekler korudu, az daha ölecektin' diye karşılık verince çoban, 'büyük kalarak yaşamının şartı, her küçüğün kim olduğunu bilmektir. Beni kaç kere huzuruna çağırılmış, sürüyü, otlağı sormuştun. Ben de buna güvenerek hiçbir çekince duymadan sizin yanınıza gelmeme rağmen siz beni tanımadınız. Oysa ben bir atı, yüz bin atın içinde bile tanırım. Benim çobanlığım, aklımla yaptığım bir iştir.

Siz de sürünüzü² böyle yönetmeli ve korumalısınız. Bir sultanın tedbiri, çobaninkinden az olmamalıdır' (Sadi, 1988: 41,42), diyerek, yöneticiyi bu konuda duyarlı olmaya davet etmektedir.

Sadi, belirtildiği gibi, genelin mutluluğunu her şeyden üstün tutmakta ve bir başka yönetim ilkesi olarak, devletin varlığını sürdürebilmesi için ekonomik varlığını yönetilenlere harcaması gerektiğini düşünmektedir. Akıllı yönetici insanları küçük görmez ve onları kendi aleyhine çevirmez. Çünkü bir kıl, oldukça zayıf olmasına rağmen binlerce kıl bir araya geldiğinde zincirden daha sağlam olur. Ulu dağlar, küçük taşlardan meydana gelmişlerdir. Devlet, bütün ekonomik yapısını, insanların gönlünü hoş tutmak için oluşturmalıdır. Çünkü insan varlığı, para varlığından daha değerlidir. Ona göre hazinenin boş olması halkın ıstırap çekmesine tercih edilmelidir (Sadi, 1988: 50).

Sadi, mevcut devlet imkanlarının halka harcanmayarak, yöneticilerin yalnızca kendilerini düşünmelerini, yıkıma neden olacak büyük kötülük olarak gördüğü gibi, verginin fazlasını da kötülük olarak kabul etmektedir. İyi yönetici insanları bunaltmamak için vergiyi artırmaz. Sadi, bu konuyla ilgili anlattığı hikayede, bir sultanın ülkesini, oğulları kendisinden sonra kan dökmeyi diye ikiye böldüğünü, ölümünden sonra oğullarından birinin halkına adaletle muamele ettiğini, hiç kimseyi incitmediğini ve karşısına almadığını bilgili, bilgisiz herkesin onun yanında yer aldığını ifade eder. Bunun sonucunda da devletin büyüdüğü ve insanların gönenç içinde yaşadığını belirtir. Sultanın diğer oğlu ise büyümeyi, sadece kendisinin büyük olması olarak algılamış, bu yüzden de köylünün, tüccarın vergilerini artırmıştır. Ancak sonuç olarak köylü, ekonomik olarak zayıflayarak ekip biçemez hale gelmiş, ticaretle uğraşanlar ise ülkeyi terk etmiştir. Sonunda ülke zayıflayarak düşmana teslim olmuştur. Çünkü Sadi'ye göre zulümle yapılmak istenen, aslında adaletle mümkündür (Sadi, 1988: 56, 57).

Sadi yine devletin varlığını sürdürebilmesi için, ülkeyi savunan kolluk kuvvetlerinin ekonomik açıdan rahat olmaları gerektiğini düşünmektedir. Asker ekonomik bakımdan sıkıntı içinde olmaz ve rahat olursa işini iyi yapabilir (Sadi, 1988: 90). Ona göre kolluk kuvvetleri (o dönemde, askeri birlikler hem iç asayiş hem de dış güvenliği sağladığı için, bunları genel olarak kolluk kuvveti diye betimleyebiliriz.) olmaksızın iktidar, muktedir değildir (Sadi, 1946: 37).

Sadi'ye göre, kolluk kuvvetleriyle birlikte kollanarak geliştirilmelerine özen gösterilmesi gereken bir grup da bilim insanlarıdır. Çünkü bir devletin varlığını sürdürmesinde ona göre bilim, güvenlik ile eşittir. Ona göre, eğlence sektörünü bu iki sınıfın önüne geçirmiş yöneticilerin devletleri yok olup gitmiştir (Sadi, 1988: 92).

Sadi vatandaşın, yöneticinin olumsuz işleri karşısında birebir hak aramak konumunda olmadığını, yöneticinin kötülüğü karşısında ise mazlum olduğunu kabul eder. Mazlumla

2) 'Vatandaşlarımızı' anlamındaki bu kelime ile Sadi, daha önce de ifade edildiği gibi, Hz. Muhammed'in bir hadisine gönderme yapmaktadır. Bilindiği gibi, Hz. Muhammed özellikle yöneticilere hitaben, 'hepiniz çobansınız, hepiniz sorumlusunuz' şeklinde bir ikazda bulunmaktadır. (Bk. Canan, 6/420).

yapılan ise zalimin yanına kalmaz. Sadi, zaman zaman yine teolojik bir temellendirmeye, zalim yöneticinin yaptıklarının bir karşılığı olacağını ifade eder. Ancak bu karşılık bazen, haksızlığa uğramış olan yönetilenin öbür dünyada mükafat görmesiyle olur. Aynı zamanda haksızlık yapan yönetici de kıyamete kadar yaptığı haksızlığın yüküyle kalır. Diğer yandan ona göre haksızlığa uğramak, haksızlık etmekten iyidir. Bununla birlikte, halkına haksızlık ve zulmeden bir yönetici, yaptığıının karşılığını bu dünyada da görür. Elbette her türlü yetkiyi elinde bulunduran bir yöneticiye, emri altındakilerin yapacağı bir şey yoktur. Ancak büyük olandan daha büyüğü, güçlü olandan daha güçlüsü mutlaka vardır ve bu güç piramidinin tepesinde Tanrı bulunur (Sadi, 1988: 62-66). Her konuda teolojiyi referans alan ve bu anlamdaki yaptırımını öne çıkaran Sadi bütün bunlarla birlikte, kötü yönetim hakkında, İslam Dini'nin şiddetle yasakladığı ve ahlaki olarak da kötü kabul edilen bazı eylemlere izin verilebileceğini savunmaktadır. Ona göre, üç grup insanın aleyhinde konuşulabilir. Bunlar arsız ve ahlaksız insan, sahtekar satıcı ya da tüccar ve kötü yöneticidir. Buna göre kötülükle anılmayı hak eden yöneticinin aleyhinde konuşulabilir (Sadi, 1988: 266). Anlaşıldığı kadarıyla Sadi, kötü yönetim hakkında aleyhte propagandayı, yönetilenler için bir hak saymaktadır. Bununla amaçlanan ise olsa olsa yönetimin yıpratılması olabilir. Böylece halk ona göre, adaletten ayrılan yöneticinin kötülüklerini dillere destan eder. Kılıç kullanan bir yiğit, elinden bir şey gelmeyen bir yaşlının dedikodusu kadar yıkım yapamaz. Kimsesiz yaşlı bir kadının tutuşturduğu bir mumla, bütün bir şehrin yandığı çok görülmüştür (Sadi, 1988: 22).

Sadi'ye göre, diğer bir yönetim ilkesi de yöneticinin kendisine hatalarını söyleyen insanlara karşı hoşgörülü olmasıdır. Çünkü iyi yönetim hataların, yanlışların bilinmesiyle mümkün olur. Ona göre, acı ilaç içmesi gereken insana bal vermenin kötülük olması gibi, yolunu kaybeden birine, 'doğru yoldasın' demek de kötülüktür, zulümdür. Kendisine kusuru söylenmeyen insan, farkında olmadığından kusurunu, hatasını hüner zanneder. Ancak yöneticinin de yanlışlarının kendisine söylenmesine tepki göstermemesi gerekir. Bu, yöneticinin sahip olması gereken bir ahlaki özelliktir (Sadi, 1988: 78-81). Öte yandan Sadi'ye göre yöneticinin yanında, yöneticiye sözü geçen insanlar, görevli ve yetkililer de her zaman iyiliğe yönelik şeyler söylemeli, küçük bireysel hatalardan dolayı, hak etmiş olsa bile kimsenin zarar görmesine neden olacak biçimde yöneticiyi yönlendirmemelidirler. Yönetici ise, çevresindeki insanların söylediklerinden iyiliğe yönelik olanlarını dikkate almalı, kötülüğe yönelik konuşmaları susturmalıdır. Çünkü ona göre iyilik için söylenen yalan, kargaşa çıkaran doğrudan iyidir (Krş, Sadi, 2007: 40; Sadi, 1946: 24, 25).

Sadi'ye göre ancak kızgınlığına hakim ve hoşgörülü olabilen yönetici büyük olmayı hak eder. İnsanların yaptığı küçük hataları affedemeyen, tahammülden yana boş, fakat gururla dolu olan bir insana yöneticilik yakışmaz. Yönetici kızgınlık anında aklının, duygularına yenilmesine izin vermeyecek bir konumdadır. Ona göre öfke, pusudan askerlerine saldırı emri verdiği zaman, ortada ne insaf ne takva ne de din kalır. Sadi, ortaya koyduğu genel ahlak sistemine uygun olarak, bu durumda da teolojik yaptırımını esas almakta ve öfkesine yenilerek haksızlık yapan veya haklı olsa bile zulmeden yöneticiye, melekleri bile ürküten şeytan nitelemesi yapmaktadır (Sadi, 1988: 37). Ancak burada belirtilmesi

gereken husus, Sadi'nin, yöneticinin kendine karşı yapılmış bireysel hataları affetmesini öngördüğüdür. Örneğin yönetici, kendine yapılan bir hakaret karşısında bağışlayıcı olmalıdır. Vatandaşın bir şekilde canı yanmış olabilir. Bu durumda vatandaş elbette sıkıntısını dile getirecek özgürlüğe sahip olmalı, yöneten de kendine düşeni yaparak, olup biteni kişiselleştirmeden, eğer gerçekten varsa sıkıntıyı gidermelidir (Sadi, 1988: 129).

Öte yandan ona göre, eğer hukukun öngördüğü doğrultuda mutlaka cezalandırılması gereken bir durum söz konusuysa, yönetici suçun bireysel olduğunu göz önünde bulundurmalı, bireyin yakınları asla zarar görmemelidir. Çünkü bir kimsenin, başkasının işlediği suçun cezasını çekmemesi, genel insanlık ilkesidir. Hatta Sadi, masumiyet durumunun söz konusu olabileceği ihtimalini bile değerlendirmekte ve yöneticinin cezalandırmada dikkatli davranması bir yana, suçlu bulunarak hapis hanesinde cezasını çeken insanların durumlarının zaman zaman yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü hapis hanesinde olanlar arasında, yanlışlıkla orada bulunan masum insanların olması muhtemeldir. Buna göre en küçük bir masumiyet karinesi bile göz önüne alınmalı ve insanların bu şekilde haksızlığa uğramaları engellenmelidir (Sadi, 1988: 38).

Sadi'ye göre yönetici kötü uygulamaları sürekli hale getirip, ilkeleştirmemelidir. Böyle bir durum oluşturan yöneticiye Sadi'nin ahlaki yaptırımını hem sosyal hem de yine teolojiktir. Bir yandan kötü uygulamaları teamül haline getiren yöneticiye insanların lanet okuyacağını, diğer yandan bu dünyanın ve makamların ebedi olmadığını ve yöneticinin öbür dünyada mutlaka karşılık göreceğini ifade etmektedir (Sadi, 1988: 82, 83). Yani yönetici kötülüğün değil iyiliğin yayılmasına uğraşmalı ve uygulamalarını bu yönde yapmalıdır. Sadi bu konuyla ilgili anlattığı bir hikayede, sultanın tuz almak için bir kölesini gönderirken ona şunu söylediğini nakleder: "Tuzu para ile al ki parasız almak, adet haline gelsin. Çünkü dünyada zulmün temeli aslında küçücük bir şeydir. Ancak her sonra gelen onu çoğalttığı için bu hale gelmiştir." (Sadi, 1946: 59). Çünkü Sadi'ye göre eğer üst düzey yönetici vatandaşa haksızlık yapmakta bir mahzur görmezse, alt düzey yöneticilerin, bürokratların haksızlığını durdurmak mümkün olmaz. Ona göre eğer sultan halktan birinin bahçesinden karşılığını vermeden bir elma yerse, diğer yöneticiler ağacı kökünden sökerler. Sultan beş yumurmayı almakta mahzur görmezse, bürokratlar halkın bin tavuğunu pişirip yemekten çekinmezler (Sadi, 1946: 59, 60).

Öte yandan Sadi'ye göre yönetici, yalnızca kendi ülkesinin vatandaşlarının mal varlığını korumakla kalmamalı, ülke vatandaşı olmayan insanların mal varlığına da el uzatmamalıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, böyle bir uygulamanın diğer yöneticilerin kontrolsüz davranmasına neden olacağını düşünen Sadi, ayrıca olayı mistik bir bakış açısıyla da değerlendirerek, bunu yapan yöneticinin, küçük yavruların 'ah'ından kurtulamayacağını söylemektedir. Ona göre özgür ruhlu üstün insan, yokluktan, açlıktan ölme pahasına, bir zavallının malıyla karnını doyurmaz (Sadi, 1988: 38).

Yöneticiyle ilgili belirlediği bir başka ahlak ilkesinde ise Sadi, alınan vergilerle yalnızca halka hizmet edilebileceğini belirtmektedir. Yönetici, kendine de devlet adamlarına da lüks sayılabilecek hiçbir harcama yapmamalıdır. Anlattığı bir hikayede, her iki yüzü de

basit kumaştan yapılmış bir kaftan giyen sultana yanındakilerden birisi 'efendim, kaliteli ipeklerden bir kaftan diktirsen olmaz mı?' diye sormuş. Padişah, ben yalnızca vücudumu örtmek için giyinmekteyim. Benim de ihtiraslarım, arzularım var ama devlete toplanan vergi, benim için değil halk içindir. Bu yüzden hazine benim özel malım değildir. Eğer bir yönetici halktan aldıklarını halkın hizmetinde kullanmaz, kendine ve yandaşlarına harcarsa insanların memnuniyetsizliği söz konusu olur. Halkı kendinden memnun olmayan bir yönetici ise varlığını sürdüremez. Dolayısıyla yönetici vatandaşını hem kendi koruyacak hem de başka ülkelerin onları sömürmesine izin vermeyecektir. Çünkü 'eşeğini düşman, vergisini de yöneticinin aldığı bir halkın yaşadığı ülke payidar olamaz' (Sadi, 1988: 39).

Yönetici yalnızca halkına haksızlık etmemekle kalmamalı, halkın her türlü sıkıntısından haberdar olmalı ve varsa problemleri çözmelidir. O, bir hikayesinde yöneticiyi Halife Ömer'le kıyaslamaktadır. Ona göre yönetici, insanlar uyurken, Halife Ömer gibi, uyumadan onların problemlerini tespit etmeli ve bu sıkıntıları gidermelidir (Sadi, 1988: 199). Sadi, bunu yaparken yöneticinin fedakarca davranmasının ve bu fedakarlığın da sınırının olmaması gerektiği kanaatindedir. Onun, yöneticiye nasihat için anlattığı bir hikayeye göre, Ömer bin Abdulaziz'in yüzüğünün kaşında, paha biçilemeyen bir taş varmış. Her nasılsa yılın birinde ciddi bir kıtlık olmuş ve halkın dolunayı andıran yüzü hilale dönmüş. Halkın acı içinde olduğu bir zamanda rahat yaşamayı kendine yakıştıramayan Abdulaziz, yüzüğü satarak elde ettiği parayı halktan ihtiyaç sahibi olanlara dağıtmış. Anlaşılacağı gibi, büyük olasılıkla bu gerçekleşmiş bir olay değildir. Ancak Sadi, kendi rahatını düşünerek sabahlara kadar uyuyan yöneticinin ülkesindeki halkın rahat uyuyamadığını, sadece halkı için kendi rahatını önemsemeyen ve uykusuz geceler geçiren yöneticinin ülkesindeki insanların rahat uyuyacağını düşünmekte ve bunu teyit için de bu hikayeyi anlatmaktadır (Sadi, 1988: 44).

Sadi'nin yöneticiyle ilgili ahlak ilkelerinden biri de devlet sırrı konusundadır. Ona göre devlet sırrı, devletin bekası ve halkın geleceği için oldukça önemlidir. Bu yüzden yönetici, devlet sırrını hiçbir şekilde kimseye söylememelidir. Hatta devlet sırrını açığa vuran görevli ölümle bile cezalandırılabilir (Sadi, 1946: 187).

Düşünürce göre yöneticinin zafiyet gösteremeyeceği bir başka konu da dikkate alınmayacak kadar küçük olsa bile, isyan durumudur. Sadi'ye göre ülkede ortaya çıkan bir isyan veya halkın huzurunu kaçırarak başka bir olumsuzluk, derhal bastırılmalı ve kökü kazınmalıdır. Sadi, bir yöneticinin bu basirete sahip olması gerektiğini ve eğer gerekirse de bu konuda diğer ülkelerle işbirliği yapılabileceğini düşünmektedir. Çünkü yeni kök salmış bir ağacın, insan gücüyle sökülmesi mümkündür. Ama bir süre öylece bırakılırsa, atlı arabayla bile sökmek imkansız hale gelir. Pınarın başını kürekle kapamak mümkündür. Ancak su çoğalırsa oradan fil bile geçemez (Krş, Sadi, 2007: 45; Sadi, 1946: 29, 30).

Sadi, savaşı insanların yetişme biçimine de oldukça önem vermektedir. Çok nazlı büyütülen ve hiçbir zorluk görmemiş olan insanların savaş sırasında korkacağını, bineğe bile iki kişinin yardımıyla binebilen şımartılmış kimseyi düşmanın çok rahat yeneceğini düşünür. Bu tür insanların basit insanlar olduklarını düşünen Sadi, çocukları eğitirken bu duruma dikkat edilmesini ima etmektedir. Çünkü savaş meydanından kaçanlar, Sadi'ye

göre ahlaksız insanlardan bile aşağı durumdadır. Yani bu tür insanlar en düşük seviyede ahlaka bile sahip değillerdir (Sadi, 1988: 91).

Öte yandan Sadi'nin, vatandaşların savaşa hazır olmaları gerektiğini söylemesi, onun savaştan yana olduğu gibi bir sonuca götürmemelidir. Çünkü ona göre savaş yalnızca savunma için yapılabilir. Savaşa hazır olmak, herhangi bir saldırı karşısında hazırlıklı olmak anlamına gelmektedir. Ona göre bir yönetici askeri, ekonomik, siyasi ve diğer bakımlardan güçlü olsa bile herhangi bir tehdit söz konusu değilse, düşman ülkelere saldırmamalıdır. Çünkü düşman yöneticiler, belki kendilerini koruyacak bir yere sığınıp, kurtulabilirler. Bu durumda, olan masum halka, suçsuz insanlara olur (Sadi, 1988: 38). Oysa Sadi, sebep yokken insanın, düşmanını bile incitmesinden yana değildir. Hatta haksız yere saldırmış ve savaşta yenilmiş olan düşmanın dahi öldürülmemesi gerektiği kanaatinde. Burada da Sadi, yine teolojik yaptırımı işletmekte ve aksini yapan yöneticinin, yaptığı işin hesabını Tanrı'ya vereceğini söylemektedir (Sadi, 1988: 40, 41). Savaş sırasında hayatta kalan düşman askerleri ise ona göre, esir statüsündedir. Bunların, yukarıda belirtildiği üzere, öldürülmeleri söz konusu olmadığı gibi, ayrıca kendilerine iyi davranılmalıdır. Burada Sadi, fedakarlık ahlakının önemli yol göstericilerinden biri olan 'kendini, ötekini yerine koyma' (empati) ilkesi gereğince, bir gün aynı şeyin, yani esaret durumunun, insanın kendi başına gelebileceğini düşünmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Diğer yandan her türlü tedbirin savaştan üstün olduğunu düşünen Sadi, üst düzey görevde bulunan bir düşmanın iltica etmesi durumunda da yine yöneticinin bunu değerlendirmesi ve ona iyi davranması gerektiğini söylemektedir. Bunu yaparken yönetici hem başkalarına iyi davranma ilkesine uymuş olacak hem de halkının çıkarını korumuş olacaktır. Çünkü on tane düşmanın gönlünü almak, yüz kere gece baskını yapmaktan daha iyidir (Sadi, 1988: 94). Sadi, sonraları düşünce derinliğine sahip insanların çokça dillendirdiği, 'barış içinde yaşamak' isteğini açıkça da dile getirmekte, yöneticiye bu anlamda bir sosyal ahlak yükümlülüğü hatırlatması yapmaktadır. O, devlet yöneticisine yaptığı tavsiyede, 'eğer bir iş barış yoluyla çözülecekse, barış her zaman savaştan iyidir.' 'Fil kadar kuvvetli olsan, pençelerin aslan kadar güçlü olsa bile, barış her zaman savaştan üstündür. Silaha sarılmak, daha önce de ifade edildiği gibi, ancak diplomasinin tamamen bittiği yerde mümkün olabilir.' Öte yandan Sadi'nin yöneticiye yüklediği bir sosyal ahlak sorumluluğu da güç dengesizliği bulunan durumlarda, savaş çıkırtkanlığı yaparak halkını tehlikeye atmaması, kendi gururu yüzünden insanların zarar görmesine izin vermemesidir (Sadi, 1988: 86, 87).

Yöneticinin, yani emir veren konumda bulunan kişinin sağlıklı ve fizik olarak güçlü olması gerektiğini düşünen Sadi, satranç tahtasında bile zayıf düşen 'şah'ın, piyondan aşağı durumda olduğunu ifade etmektedir (Sadi, 1988: 65). Güçlü olması gereken yönetici, enerjisini insanların hizmetinde kullanmalı, insanlar bir yana hayvanlara bile eziyet etmemeli, merhametli olmalıdır (Kırş, Sadi, 1946: 283; Sadi, 1988: 72).

Son olarak, yöneticiyle ilgili önemli iki ilkedden daha söz edilebilir. Sadi'ye göre, yöneticinin iyi bir ün bırakıp gitmesi, altın yaldızlı saraylar bırakıp gitmesinden iyidir. Diğer yandan yöneticinin halefi de kendinden önceki yöneticiler hakkında kötü şeyler söyleme-

meli, onların adını ve hizmetlerini iyilikle yad etmelidir. Çünkü akıllı insanlar, büyüklerin adını hakaretle, kötülükle anan kimseye büyük demezler (Sadi, 1946: 86).

Görüldüğü gibi, Doğu kültüründe, bugünün de doğruları olarak kabul edilebilecek olan, sosyal ahlak anlayışıyla ilgili çalışma ve çabalar çok öncelere dayanmaktadır. Ahlak, elbette her dönemde ve her toplumda vardır. Ancak bütün insanlığı kucaklayacak genel ahlaki ilkeler, uzunca bir süreç içerisinde oluşmuş olan büyük medeniyetlerce ortaya konabilir. Elbette Doğu'da, bu durumu yansıtan Sadi'den başka birçok düşünür bulunmaktadır. Ancak yöneticiyle ilgili vurguları, Sadi'yi diğerlerinden ayıran en önemli özelliğidir. Sadi ahlak ilkelerini teolojik yaptırıma dayandırmış, mutluluğu amaçlamış ve ilkelerin akla uygunluğuna önem vermiştir. Öte yandan, onun için Tanrı korkusu, öbür dünya kaygısı ve Batı medeniyetinin erdemler listesine Ortaçağ'da girmiş olan (MacIntyre, 2001: 259) 'merhamet' olgusu, oldukça önemlidir. Merhametin kapsamı, bilindiği gibi, yalnızca masum birinin sıkıntısını gidermekle sınırlı olmayıp, hata yapan, hatta suç işleyen birinin durumunu da içermektedir. Yani merhamet, bağışlamanın da ön koşulu- dur. Bir toplum ise ancak birbirine karşı bağışlayıcı ve hoşgörülü insanları barındırdığı zaman huzur ve mutluluk üretebilir. Burada daha önemli olan ise merhametin, suçlu olan muhataba güç yetirebilirlik söz konusu olduğunda işlevsel olmasıdır. İşte Sadi, yönetici ile yönetilen arasındaki ilişkiyi bu açıdan değerlendirmekte, bağışlayıcı konumda olmasından dolayı yöneticiye daha çok sorumluluk yüklemekte ve çoğunlukla öğütlerini güçlü durumda olan yönetici için vazetmektedir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). Mutluluk Ahlakı. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Ebenstein, W. (2003). Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri. Çev. İsmet Özel. İstanbul: Şule Yayınları.
- Canan İ. (tsz.).Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Elmalı, O. (2003) "İbn Haldun ve Machiavelli'in Realist Siyaset Kuramları". Ekev Akademi Dergisi, 7(15), ss. 133-142.
- MacIntyre, A. (2001). Erdem Peşinde. Çev. Muttabip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sadi (2007). Sufi Bilgeliği, Gülistan. Çev. Yavuz Keskin. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- Sadi. (1946). Gülistan. Çev. Hikmet İlaydın. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sadi. (1988). Bostan. Çev. Hikmet İlaydın. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sadi. (1996). The Gulistan of Sadi- The Rose Garden. Translated by Edward B. Eastwick, C.B., M.A., F.R.S., M.R.A.S.. London: The Octagon Press.
- Yazıcı, T. (1993). "Sadi", İslam Ansiklopedisi, X, 36- 41. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.